

ПРЕВОД И АВТОРСКО ПРАВО

Преводът е официално признат за обект на авторското право още в първата редакция на Бернската конвенция за закрила на литературните и художествени произведения от 1886 г., чийто член 6 гласи: „законно направените преводи са защитени като оригиналните творби”. Тук защитата включва както признаването на авторството на превода – което не е изрично упоменато, но е самоочевидно, – така и разпространението му. В първоначалния текст на документа се уговаря и че авторите притежават изключителното право да оторизират преводите на произведенията си. По-късно, в редакция, известна като Берлинския акт от 1908 г., се утвърждава формулировката: „Преводите (...) се закрилят като оригинални произведения без да се накърнява авторското право върху оригиналното произведение” (чл. 2).

В същия Берлински акт изискването обектите на авторското право да бъдат фиксирани върху материален носител влиза в сила и по отношение на преводите (чл. 2); около 60 години по-късно обаче, в Стокхолмския акт от 1967 г., въпросът за авторското право върху нефиксираните върху материален носител произведения, независимо дали преводни или не, бива делегиран на националните законодателства (чл. 2, ал. 2)).

Сходно е отношението към авторското право върху преводите на официални юридически и административни текстове – въпрос, който от Брюкселския акт (1948) на Бернската конвенция насам е оставен в ръцете на националните законодателства (чл. 2 (2)).

Докато обаче по посочените два въпроса държавите, подписали или ратифицирали конвенцията, имат свободата да се произнасят както желаят, Приложението към последната редакция на Бернската конвенция, Парижкия акт от 1971 г., отнасящо се до развиващите се страни, има императивен характер по отношение на един незасяган до момента проблем, верността на превода. Чл. IV, ал. (6) (b) на Приложението отсъжда: „Националните законодателства предвиждат необходими мерки за обезпечаване на верен превод на произведението”. Любопитно е, че същото изискване в разширен вариант е включено в създадената като алтернативна

¹ Текстът е приет за публикуване в Софийско студентско електронно списание за изкуства и култура „Пирон”.

на Бернската конвенция Универсална конвенция за авторско право (1952), чийто чл. 5, ал. 2 (d) постановява: „националното законодателство предвижда съответни разпоредби за осигуряване на възнаграждение на носителя на правото на превод, което да е справедливо и да съответства на международните стандарти, за осигуряване на заплащането и превеждането на възнаграждението, както и за обезпечаване на точността на превода на произведението”.

България ратифицира и двете основни конвенции в областта на авторското право, Бернската и Универсалната, през 1974 г., а измененията в Парижкия акт на Бернската конвенция – през 1980 г. Така, съобразно с тезите на двата документа българският Закон за авторското право и сродните му права (в сила от 1993 г., последно изменение от 2011 г.) признава преводите на „съществуващи произведения и фолклорни творби” като обект на авторско право (чл. 3, ал. (2), 1.), но не и официалните преводи на нормативни и индивидуални актове на държавни органи за управление (чл. 4, ал. 1). Носител на авторското право върху превода е преводачът, като това „не лишава други лица от правото да правят самостоятелно свой превод (...) на същото произведение” (чл. 9). Преводачът се ползва със същите права върху превода си като авторът върху авторското си произведение.

От изложеното дотук става ясно, че българският ЗАПСП не равнопоставя различните видове преводи. Използваната формулировка – „обект на авторското право са също преводи (...) на съществуващи произведения и фолклорни творби” – не уточнява нито вида на „съществуващите” произведения, нито вида на превода (писмен или устен). Известна светлина и върху двата въпроса би хвърлила аналогията с ал. 1 на същия член, в която се определят непреводните произведения – обект на авторското право. Макар и логично, прибегването към аналогията не е от само себе си оправдано. Оправдава го обаче обстоятелството, че именно по този начин може да се разбере преводът на кои точно произведения се приема за обект на авторското право. И така, следвайки посочената аналогия, се стига до извода, че обект на авторското право, освен изрично посочените преводи на фолклорни творби, са преводи на „всяко произведение на литературата, изкуството и науката, което е резултат на творческа дейност” в това число литературни произведения, произведения на научната и техническата литература, на публицистиката, сценични произведения, филми и други аудио-визуални произведения. Извън обсега на авторското право остават юридическите и

административните текстове – неслучайно нормативните и индивидуалните актове на държавни органи за управление са нарочно упоменати.

Причината за това разделение може да се търси в две посоки: 1) разбирането, че юридическите и административните текстове не са резултат на творческа дейност и, следователно, и преводът им не е; и 2) възгледът, че достъпът до (голяма част от) юридическите и административните текстове трябва да бъде максимално улеснен, тъй като те регулират обществения живот; третирането им – на тях или на преводите им – като обекти на авторското право би ограничил този достъп. Аргумент в противоположен смисъл е думата „законотворчество“, зад която прозира схващането за изобретяването на закони като творчески процес и, следователно, за авторство. В такъв случай обаче би ставало дума за колективно (национално), а не за индивидуално авторство – обстоятелство, което обезсмисля понятието за носител на авторското право, а оттам и самото авторско право. Казусът напомня този с фолклорните творби, които бидейки също произведения на колективен автор, не са обект на авторското право. Преводът им обаче сменя от себе си тежестта на колективното авторство, той е дело на индивидуален автор – един или повече, – поради което е и изрично признат законово за обект на авторско право. Същата логика би могла да се приложи и към превода на юридически, а и на административни текстове, и да доведе до включването му сред закриляните от закона обекти. Както е видно, посочените съображения не са еднозначни и вероятно именно това е станало причина за липсата на твърдо изразена позиция по въпроса в Бернската конвенция и за делегирането на отговорността от Берлинския акт насам на националите законодателства.

Аналогията с непреводните произведения, обекти на авторското право, откроява още една разделителна линия между видовете преводи и третирането им от ЗАПСП. Според чл. 3, ал. (1) на Закона обектите на авторското право са произведения, които са не само резултат на творческа дейност, а и са изразени „по какъвто и да е начин и в каквато и да е обективна форма“. Извън закрилата на ЗАПСП остава, следователно, устният превод в двете му класически разновидности: синхронен и консекутивен. По отношение на устния превод на нехудожествени и ненаучни текстове тази постановка изглежда неоспорима. По отношение на устния превод на произведения, създадени в резултат на творческа дейност, обаче могат да възникнат известни недоумения. Така например според педантичното тълкуване на Закона спонтанно направеният превод на поемата „Гарванът“ на По не е обект на авторско право, ако е само изговорен, но тутакси се превръща в такъв, ако е (и) записан на хартия, магнетофонна лента,

аудиофайл и др. Обяснението е прагматично – едно произведение може да бъде защитавано само доколкото има обективна форма и именно в тази си обективна форма. Тази идея обаче е неразривно свързана с друга, основополагаща за европейската култура: произведението в обективна форма, записаният текст, е достойно за защита и, следователно, предполага промисленост, цялост, свършенство, дори сакралност. В светлината на тази идея става ясно, че изискването произведението да бъде материализирано, за да бъде защитавано, не е само формално. То е и изискване за целеположеност, свръхвнимание, майсторство, поглед във и за бъдещето. Когато тези елементи липсват, се получават смущаващи случаи като този със спонтанно направения, но записан, превод на „Гарванът”, който формално би се причислил към обектите на авторското право. В този смисъл фактът, че българският ЗАПСП допуска подобни неадекватни тълкования, би трябвало да се приема по-скоро като пропуск, отколкото като симптоматичен ход. А решението на Стокхолмския акт, с което се отваря възможност и нефиксирани върху материален носител произведения, преводни и непреводни, да бъдат смятани за обекти на авторското право, може да се приема за отстъпка пред откровено антитрадиционалистични разбирания за творчеството, според които обективното изражение на произведението не е определящо.

Предложеният анализ показва, очаквано, че начинът, по който българското законодателство третира превода, е пряко зависим от отразените в него възгледи за творчеството. Направените дотук изводи могат да се обобщят така: творческите произведения са резултат от творческа дейност в областта на „литературата, изкуството и науката”, те са дело на индивидуален автор (един или повече) и са изразени в обективна форма.

За проблематиката на настоящия текст най-голямо значение има основополагащата теза, че преводът на творческо произведение е творческо произведение. Импликациите на тази постановка не са самоочевидни, поради което се нуждаят от по-обстойно внимание.

Преди всичко, квалифицирането на превода като творчество означава, че той не подлежи на регламентиране. Верността (точността, еквивалентността) на превода е естетическа категория, поради което отговаря единствено на естетически критерии. Следователно, опитите на Парижкия акт на Бернската конвенция и на Универсалната конвенция за авторско право да наложат външно, извършвано от националните

законодателства, регламентиране на преводаческата дейност са в противоречие с фундаменталната постановка и на двата документа.

Не по-малко важно е обстоятелството, че определянето на превода като творчество има отношение към дълговечния, нерядко парлив въпрос за оригиналността. Поради естеството си преводът е невъзможен без изходен текст. Това означава, наличието на изходен текст, спрямо който дадено произведение е вторично, не лишава произведението от оригиналност. Нещо повече, оригиналността не изключва подражанието, тъй като преводът не само е невъзможен без изходен текст, а и си поставя за цел да предаде неговите, на изходния текст, сюжет, тема, проблематика, идеи, стил, настроение и пр. характеристики. (Впрочем, именно поради старанието си да предаде възможно най-предано изходния текст, да му проправи път в чужд контекст, без при това да натрапва самия себе си, преводачът често остава невидим; това, от своя страна, води до нарушаване на авторските му права – неизброими са примерите за библиографски описания на преводни произведения, позовавания и отзиви в медиите, при които името на преводача липсва.) Оригиналността на превода безспорно не би могла да се търси в посочените характеристики на изходния текст; тя би могла да се отнася единствено до начина, по който тези характеристики биват предавани в друг контекст, т.е. до езиковата форма на превода. Така, утвърждавайки превода като творчество, ЗАПСП се осланя на идеята за оригиналност, разбираана като оригиналност на формата, и осланяйки се на тази идея, я извежда на преден план. Това разбиране предлага още едно обяснение за изискваната от закона обективна форма на обектите на авторското право.

Сравнението между едно произведение и преводите му обаче усложнява картината. То показва например, че „a stately raven of the saintly days of yore” (Е. А. Пое, *The Raven*) не е съвсем същото като „Гарван черен, кат зъл спомен” (превод на Елин Пелин), нито като „гарванът на мойто златно и свещено Безвъзвратно” (превод на Георги Михайлов) или като „горд, тържествен Гарван – гост свещен от древността” (превод на Спас Николов). Видно е, че различните оригинални езикови форми пораждат разлики в съдържанието. Може да се спори кой от преводите се доближава най-много до текста на Пое, но в случая същественото е именно в доближаването, в целта, която така и не може да бъде достигната. На практика преводът съществува в диалектиката на непрестанния стремеж да предава изходното произведение в друг контекст и невъзможността този стремеж да бъде осъществен. В този смисъл идеята за оригиналност на формата откроява факта, че измененията в езиковата форма водят до

изменения в съдържанието, че формата и съдържанието са взаимозависими и неразривно свързани един с друг компонента. Оригиналността на формата неизбежно е и оригиналност на съдържанието.

Направените изводи, разбира се, не са нови. Ала законодателството в областта на авторското право върху превода предлага интересна перспектива към възлови проблеми на естетиката. Доколкото изложените възгледи са отразени в закони, те би трябвало да са общоприети. В същото време обаче масовото незначитане на авторските права на преводачите наред с ниския им социален и морален статут е аргумент в обратна посока, сочещ дългия път, който предстои да бъде изминат до адекватното възприемане на превода като творчество.